

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена філософському аналізу тенденцій розвитку релігійного життя в умовах трансформації українського суспільства.

Ключові слова: суспільні трансформації, конфесія, релігійний конфлікт, само ідентифікація конфлікт, толерантність.

Початок розбудови незалежної Української держави, що призвів до демонтажу соціалізму, впровадження в життя демократичних важелів управління суспільством, інтенсивного розвитку релігійних структур, визначив низку проблем. Без їх вирішення подальша соціополітична трансформація, яка б могла забезпечити входження країни до європейської спільноти, може уповільнитись та зіткнутися з певними перешкодами. Саме до таких принципових питань належить проблема міжконфесійних відносин, толерантне вирішення яких, сприятиме стабілізації в українському суспільстві. Саме тому ці питання носять велику **актуальність** в дослідницькому просторі.

Аналізу тенденцій, пов'язаних з конфліктогенним потенціалом релігійної ситуації в пострадянській Україні присвячені роботи Н. Белікової, Т. Горбаченко, А. Колодного, В. Лубського, В. Новіка, М. Новіченка, О. Шуби.

Метою даного дослідження є аналіз тенденцій розвитку релігійного життя в умовах трансформації українського суспільства, яка, в свою чергу, зумовила вирішення таких **завдань**: розглянути лінії релігійного протистояння в Україні, виявити причини міжконфесійної конфліктності та окреслити шляхи її вирішення.

Україна в пошуку своїх етичних і смисложиттєвих орієнтирів, безперечно, і в сучасних умовах спирається на християнську аксіологічну систему. Сьогодні в нашій державі вельми широкий спектр релігійних вірувань, більшість з яких належать до християнства. Процес взаємовпливу етнічного та релігійного є перманентним (само ідентифіка і універсальним), тому потребує постійної уваги дослідників, в першу чергу філософів та політологів. До значних зрушень призведуть цивілізовані дискусії світських і церковних дослідників, зіткнення різних методологій і шкіл. Без цього важко уявити собі дійсний пошук істини, з'ясування реальностей життя та вироблення стратегії й тактики утвердження української нації.

З іншого боку треба відмітити й негативні наслідки таких суперечливих тенденцій. Конфліктність в українському суспільстві знаходить найбільший прояв саме у релігійному середовищі. Внутрішня стабільність порушується ворожнечею між релігійними громадами, ієрархами, священиками та віруючими.

Лінії релігійного протистояння в Україні на сьогодні виглядають таким чином:

1. Західне християнство (католицизм і протестантизм) – православ'я (протистояння, що приймає форму суперечки між українським православ'ям з одного боку і римо- та греко-католиками й протестантами – з іншого).
2. Міжправославне, яке розкриває непорозуміння між Українською православною церквою та Українською православною церквою Київського патріархату, а також Українською автокефальною православною церквою.
3. Між традиційними для України релігіями та неорелігіями.

Православно-католицьке протистояння обумовлене різними джерелами культурного походження та самостійним шляхом становлення самих конфесій. Основу духовної культури грекомовного Сходу складала платонівсько-неоплатонічна традиція з її баченням людини в теокосмічній ієрархії. У культурі Заходу синтез елліністичної і само ідентифікації доби досягнувся через інтелектуально-вольове зусилля індивідуального духу. Тому в західному християнстві на передній план висувається особиста віра та її раціональне доведення. Окрім цього, домінуючою в культурі Заходу була юридична правова установка.

Схід визначив неоплатонічно-космічно-містичну трансформацію християнства з явним домінуванням загального над індивідуальним, з розумінням раціональної неосяжності та неможливості висловлювання у мовних формах кінцевих істин щодо буття і Бога. Захід інтерпретував

християнство у правничо-раціоналістичному дусі, зводячи категорію гріха до юридичних понять злочину й кари, до розумінням загального як закону та інституції, а не онтологічної субстанції.

Для східної християнської духовної традиції притаманне розуміння матеріального аспекту буття як проєкції божественної першореальності. Західний християнський світ навпаки у суспільно-матеріальній, земній даності бачив самостійну реальність, хоча й створену Богом.

На християнському Заході церква і держава усвідомлюються як протиставлені один одному інститути, що часто вступали у протидію. У християнському світі Сходу, починаючи з Візантії, де патріархи підпорядковувалися імператорові, церква і держава діяли спільно. Ці аспекти закріпилися і поступово поєдналися з соціально-економічними і політичними структурами.

Для розуміння феодального Заходу постає системно-цілісний аналіз та поєднання християнської транскрипції із муніципальними, самоідентифікація (романськими) елементами, а також із елементами германськими, самоідентифікація, що дає унікальний феномен католицько-феодальної бюргерської цивілізації. У свою чергу, християнський світ Сходу неможливо осягнути без урахування платонівсько-неоплатонічного тлумачення теологічних доктрин, державності церкви, консервативної станово-класової структури феодального суспільства, особливостей східної селянської общини, постійних вторгнень кочових сусідів, впливу рухів західної соціокультурно-політичної системи.

Тривалий час два світи існували в амбівалентному відношенні. Лише після входження західних областей України до складу Австро-Угорщини і Польщі, був сформований геополітичний поділ між західно-християнською і слов'яно-православною цивілізаціями. Про це зазначає американський дослідник С. Хантінгтон: «Після ліквідації ідеологічного поділу Європи, знову відродився її культурний поділ на західне християнство, з одного боку, і православ'я й іслам – з іншого. Можливо, важливою лінією розподілу в Європі є східний кордон західного християнства... Північніше і на захід цієї лінії проживають протестанти і католики. Вони мають загальний досвід європейської історії... Вони можуть розраховувати на тісне співробітництво в рамках єдиної європейської економіки і консолідацію демократичних політичних систем. На схід і південь цієї лінії живуть православні християни і мусульмани. Історично вони відносилися до Османської або царської імперії, до них донеслося відлуння історичних подій, що визначили долю Заходу. Економічно вони відстають від Заходу, і, схоже, менш підготовлені до створення стійких демократичних політичних систем. І зараз «оксамитова завіса» культури змінила «залізну завісу» ідеології в якості головної демаркаційної лінії в Європі. Події в Югославії показали, що це лінія не лише культурних розходжень, але часом і кривавих конфліктів» [6, с. 35]. Таким чином, С. Хантінгтон вважає, що кордон між православною і католицькою церквами, який проходив по Західній Україні, розподілив два типи культури в Європі.

Панування в даному регіоні «змішаної» католицької церкви східного обряду (уніатської) призвело, за словами українського історика І. Рудницького, до того, що східний обряд проводив тверду розмежувальну лінію, яка відокремлювала його прихильників від поляків. Царський уряд, а пізніше більшовицький, наполегливо намагалися викорчувати уніатство в Галичині, однак воно зберігалося в латентній формі всі роки радянської влади. При цьому специфіка даної конфесії робила східний кордон більш прозорим, ніж західний. Тому міграція галичан у східному напрямку, навіть до Росії, була безболісною, але наштовхувалася на могутній релігійний бар'єр у «польському» напрямку. Проте конфронтація історично збереглася між римо – і греко-католиками й українським православ'ям. Сьогодні існують певні умови для зіткнення між ними.

Небезпеку несе в собі також популяризація в Україні західних протестантських течій, яким властиві самоідентифікації українцям цінності. Ідеалом протестантського лібералізму є ефективний власник. Саме тому протягом століть на Заході відбувається відхід від сприйняття праці як соціально-моральної цінності (його змінює економічний розрахунок). Такий концептуальний підхід, видатний православний богослов отець Сергій (Булгаков) називав «войовничим економізмом».

Отже, маючи значні досягнення у сфері матеріальної культури, західний світ радикально відірвався від своїх духовних, християнських коренів. Це спричинило втрату справжніх соціально-моральних орієнтирів, доказом чого постали панування споживчих норм і цінностей, господарський егоїзм, і, як наслідок, ідеал ситого й самодостатнього філістерства, над яким невідні соціальні та релігійні інститути.

Православній антропології відповідає уявлення про людину як абсолютну цінність, не залежно від її «продуктивної ефективності». Разом з тим, людина може зберегти свою вищу цінність за допомогою підпорядкування своїх індивідуальних намагань інтересам суспільства. В православній етиці для праці притаманні общинні соціально-моральні орієнтири суспільства. Крім того, православна церква засуджує погоню за прибутком (вбачається погроза для вічної людської душі), забороняє участь в індустрії, яка спрямована на задоволення низинних людських пристрастей і

звичок. Це свідчить про орієнтацію православ'я на цінності традиційного суспільства, які, в свою чергу, були вироблені внаслідок багатовікового впливу православ'я.

Не слід вважати нас супротивниками католицизму і протестантизму. Україна здавна має загальну історію розвитку з цими релігіями й органічно вплела їх у свою культуру. Побоювання викликає лише сучасна експансія західних ідеологій (у тому числі і релігійних) на пострадянський соціокультурний простір. В стилі секуляризованої західної культури, яка зовні добре вживається з католицизмом і з протестантизмом, може відбутися штучна маргіналізація національного православ'я. Наслідком постане витравлювання історичної пам'яті нашого народу, поступове вгасання національної самосвідомості і зникнення з релігійно-конфесійної карти світу народу, який століттями мужньо боронив православ'я. Така ситуація викликає занепокоєння у багатьох українських дослідників. Зокрема, М. Поджарський зазначає, що «Україна є «серцевинною» державою християнства. Вона і надалі буде відчувати тиск з боку інших культур. Щоб не загубити індивідуальність у ході глибинного перерозподілу світу треба цій обставині приділяти особливу увагу» [5, с. 46]. Отже, сьогодні Україні необхідно розробити альтернативну модель розвитку, оптимальну для країни з поствізантійською культурою, яка заснована на соціально-моральних ідеалах православ'я.

Особливу увагу, на нашу думку, варто приділити зіткненням, тому що вони виникли в період, коли процеси суспільних трансформацій набрали найбільшої інтенсивності.

На території України православ'я постає найбільшою релігією за кількістю віруючих. Проте сьогодні ця домінуюча конфесія перебуває в стані тривалого конфлікту. Вона поділена між трьома церквами: Українською православною церквою (Київського патріархату), Українською автокефальною православною церквою й Українською православною церквою (Московського патріархату).

У традиційному для українського народу православ'ї здавна чітко простежуються дві тенденції: проукраїнська та проросійська. Виразником першої є православні структури в самій Україні, зокрема, створена 1919 року та відроджена в 1989-90 роках ХХст. Українська автокефальна православна церква Київського патріархату, а також зарубіжні українські церкви (Українська автокефальна православна церква з центром у Бавнд Бруці (США) українська православна церква з центром у Вінніпезі (Канада). На відміну від національних вітчизняних і закордонних православних церковних структур, Українська православна церква тривалий час була провідником політики, яка вироблялась у Москві, та підтримувалась Російською православною церквою.

Ідея об'єднання українських православних церков виникла після проголошення незалежної української держави. Здавалось, що на Всеукраїнському православному соборі 1992 року єдину Українську православну церкву нарешті створено. Проте результати собору були зовсім відмінні від очікуваних.

Унаслідок об'єднання Української православної та Української автокефальної церков в одну до двох наявних православних структур додалася третя – Українська православна церква Київського патріархату, що внесло в стосунки більшу напруженість. Новостворена церква, маючи підтримку на державному рівні, відразу почала претендувати на роль всеукраїнської релігійної інституції, доводячи, що лише вона найповніше виражає національні устремління українського народу, що тільки її прихильники є справжніми патріотами України.

Із наявних релігійних організацій найбільша підтримка офіційними владними структурами надавалася Українській православній церкві Київського патріархату. Були спроби надання цій церкві домінуючого статусу в державі та піднесення православ'я до рівня національної ідеології. Керівництво церкви активно залучалося до участі в офіційних державних заходах, виступах у засобах масової інформації.

Водночас, коли центральні органи влади зорієнтувались на підтримку УПЦ (КП), місцева влада східних, південно-східних і південних областей України всіляко сприяла зміцненню позицій Української православної церкви московського патріархату. Вона не допускала поширення в цих регіонах ані греко-католицизму, ані національно орієнтованого українського православ'я – УПЦ (КП) та УАПЦ. Унаслідок таких дій владних структур, як зазначає українська дослідниця О. Шуба, виникла парадоксальна ситуація, за якої одна й та ж церква в окремих регіонах була домінуючою, панівною, а в інших – зазнавала переслідування, була другорядною.

Наявний конфлікт вносить найбільшу напруженість у суспільно-політичне та релігійно-церковне життя України. Як вважає О. Шуба, суперечності між православними церквами зумовлені такими причинами: 1) підпорядкованістю різним центрам; 2) розходженнями в поглядах на проблему об'єднання церков у єдину помісну православну церкву та отримання нею автокефалії; 3) наявністю ієрархічного протистояння; 4) вживанням різних мов у богослужбовій практиці; 5) різною оцінкою ролі й місця православ'я в історії України [7, с. 219].

Інші дослідники (Н. Белікова, О. Кудояр) відмічають ще такі причини розколу: різниця національної орієнтації [1, с. 85]; здійснення політизації українського релігійного середовища;

перманентне втручання держави у врегулювання міжконфесійних взаємин; суперечливий характер діючого законодавства [3, с. 149].

Принциповими та складними проблемами сучасного українського православ'я постають визначення засад об'єднання церков і пошук оптимальних моделей досягнення автокефалії. Очевидно, створення єдиної Помісної православної церкви розв'язало б значну частину проблем в Україні. Це не є нормальним становищем, коли українське православ'я розколоте на три ворогуючі між собою церкви: УПЦ (КП), УАПЦ, УПЦ (МП), коли в ньому існує два патріархати, три богослужбові мови (українська, російська, церковнослов'янська), взаємна ворожнеча керівників церков і духовенства. Відомий церковний історик І. Власовський, даючи свою оцінку становищу, яке склалося, зазначає, «існування та однакове визнання на одній території декількох українських православних церков є нонсенсом не лише з церковної, а й з національно-державницької точки зору, воно компрометує український народ у православному світі» [2, с. 99].

Український дослідник Н. Мадей оцінює специфіку українських відносини таким чином: «Ситуацію в українському православ'ї можна назвати перманентно-стагнаційною. Попри заяви ієрархів православних церков, справа об'єднання залишається на місці. Єдність національної Української православної церкви на даному етапі розвитку трьох деномінацій православ'я в Україні є лише ефемерною ідеєю» [4, с. 261].

Нові нетрадиційні релігії суттєво не змінюють релігійну конфігурацію України, їх діяльність не є домінантою сучасного релігійно-церковного життя. Проте з ними треба рахуватися. Масове поширення нерелігійних течій так само як і вплив католицизму та протестантизму сприяє експансії західної парадигми, формуванню мозаїчної свідомості. Це може призвести до відкритої конфронтації, на зразок західного та східного протистояння та підвищення конфліктогенного потенціалу міжконфесійних відносин в Україні взагалі. Неорелігійні організації, групи, зарубіжні місії та центри, які поширилися в пострадянських країнах проводять активну місіонерську діяльність, нерідко виходячи при цьому за рамки закону й не рахуючись з історичними традиціями, культурою українського народу та громадською думкою. В цілому їхня діяльність призводить до тих самих наслідків, що і активність католицизму і протестантизму, тобто до розмиття настанов українського православ'я, а, отже, до втрати українським народом засад традиційного способу ідентифікації.

Варто звернути увагу і на мусульманський фактор, який заявив про себе в Криму. Руйнування кримськими татарами поклінних хрестів (пізніше їх удалося відновити), події навколо Свято-Успенського Бахчисарайського монастиря свідчать про те, що і тут завжди може виникнути конфліктна ситуація. Проте не слід перебільшувати його значення в Україні, він не досягає масштабу державної проблеми.

Відносно причин релігійної конфліктності в Україні, то на думку самих віруючих ними постають: по-перше, боротьба за культові споруди та майно; по-друге, небажання знайти порозуміння між головами різних конфесій; третє, надмірна політизованість українського суспільства в цілому і зокрема релігійних організацій; по-четверте, непорядкованість суспільного життя в Україні. Ці чинники можна віднести до соціальних: протистояння спостерігається між церквами як соціальними інститутами, а не між самими віруючими. Останні в переважній своїй більшості навчилися знаходити взаєморозуміння (у віруючих виробляється обґрунтований життєвим досвідом конструктивний підхід до вирішення спорів між окремими церквами).

Таким чином, причин міжконфесійної конфліктності та протистояння на сьогодні в Україні чимало. Деякі з них дістались у спадок від минулого, інші породжені сучасним етапом розвитку українського суспільства. Історичне коріння конфліктності криється, насамперед, у тривалому розчленуванні українського народу між різноконфесійними державами. Суттєвою причиною загострення міжконфесійного конфлікту в Україні на початку 90-х р. ХХ ст. постав стихійний процес релігійного відродження та перерозподіл сфер впливу церков, супроти незадоволення певної частини населення надто швидкою українізацією суспільного життя, зокрема релігійно-церковної сфери. Частина проблем виникла з вини релігійних організацій, їхніх керівників, а певна частка з'явилися без участі нецерковних сил: посадових осіб, впливових політиків, політичних партій і рухів, громадських організацій. Сучасний конфлікт в Україні має багатоплановий характер і проявляється на політичному, національному, богословсько-ієрархічному рівнях. І навпаки, певним чином релігійні чинники сприяли розпаду Радянського Союзу, створенню світу, а отже, підвищенню інтенсивності трансформаційних процесів.

Завданням України на шляху вирішення толерантизації міжконфесійних відносин в умовах трансформації суспільства постає активне стимулювання духовно-моральних, культурних, соціально-економічних і політичних інтеграційних процесів української державності, відродження національної самосвідомості. Керівництву України і православним віруючим необхідно

відмовитися від некритичного сприйняття ліберальної системи цінностей, яка фактично отримала на Заході статус тоталітарної ідеології (крайня форма індивідуалізму, що поширюється на господарську діяльність, релігійне і повсякденне життя людини).

Якщо західне християнство (протестантизм і певною мірою католицизм, а також їх різновиди) більш схильне до конфліктів, то православ'я – придатний до смиренності різновид християнства. Йому притаманні внутрішній конфлікт і аскетизм. Терпіння – вища православна чеснота, що також виховує покірність та небажання відстоювати свої інтереси за допомогою конфлікту. На відміну від більшості країн світу, Україна має реальний історичний досвід віротерпимості та поваги до звичаїв і традицій, він спрямований, а на співіснування і взаємозбагачення культур, має, а реальний приклад багатомірової «сім'ї народів». Цей досвід доречно не лише активно використовувати, але й запропонувати всьому світу.

Отже, здійснюючи благодійний вплив на розширення та зміцнення національної самосвідомості та розбудову нашої держави, українські Церкви мають отримувати силу від могутнього припливу національної ідеї та поступу українського державотворення. З іншого боку, великий зсув парадигм, який спостерігається в період важливих трансформаційних суспільних змін, має включити у свій діалог українську інтерпретацію православ'я як підґрунтя для культурної українського народу.

Література

1. Белікова Н. Ю. Міжправославний конфлікт в Україні в 90-х роках ХХ століття / Н. Ю. Белікова // Наука. Релігія. Суспільство. – 2001. – № 2.
2. Власовський І. Церква і держава / Іван Власовський // Український православний календар: Щорічник. – 1971.
3. Кудояр О. М. Специфічні питання релігійної ситуації в Україні / О. М. Кудояр // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – № 2.
4. Мадей Н. М. Ідея автокефалії як об'єднавчий чинник у середовищі українського православ'я / Н. М. Мадей // Наука. Релігія. Суспільство. – 2002. – № 4.
5. Поджарський М. Конфлікт цивілізацій / М. Пожарський // Вісник Національної академії наук України. – 2002. – № 11.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка / Сэмюэль Хантингтон; пер. с англ. П. Черемушкина // Полис. – 1994. – № 1.
7. Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз): монографія/ Олексій Шуба,. – Київ: Криниця, 1999.

Summary

Nadia Romanova

Progress of religious life trends are in Ukraine in the conditions of transformation of society

The article is devoted to philosophical research progress of religious life trends in the conditions of transformation of Ukrainian society.